

UOT: 81

Aytən Bəylərova*

PAREMIOLOJİ VAHİDLƏRDƏ MİLLİ-MƏDƏNİ KONNOTASIYA

Xülasə

Müxtəlif xalqlar dünyanı dərk etməyin xarakterinə görə fərqlənirlər. Bu fərq həmin xalqların həyat tərzi, dünyagörüşü, təfəkkürü, milli-mədəni təcrübəsi, ənənələri və milli mentalitetində özünü göstərir. Bütün bunlar linqvokulturologiyanın, koqnitiv dilçiliyin tədqiqat obyektinə daxildir. Koqnitiv dilçiliyin diqqət mərkəzində milli mentalitet durduğu üçün frazeoloji vahidlərin, atalar sözlərinin öyrənilməsi xüsusi aktuallıq təşkil edir, çünki məhz bu dil vahidləri milli psixologiyayı, milli mentalitetə xas xüsusiyyətləri və dünyanı dərk etmə stereotiplərini qabarıq şəkildə əks etdirir. Paremioloji vahidlər ifadə etdiyi konnotativ semantika baxımından 3 hissəyə bölünür: müsbət konnotasiyalı, mənfi konnotasiyalı və neytral xarakterli paremiyalar. Neytral xarakterli paremioloji vahidlər azlıq təşkil edir. Paremiologiyada müsbət və ya mənfi konnotasiya fərdi xarakter daşıdığı üçün nisbidir.

Açar sözlər: paremioloji vahidlər, atalar sözləri, metaforik, konnotasiya, linqvokulturologiya

Giriş. Tədqiqatın aparılmasında başlıca məqsəd paremioloji vahidlər olan atalar sözlərində milli-mədəni konnotasiyanı araşdırmaqdır.

Paremiologiya paremiyaların tədqiqi ilə məşğul olan elm sahəsidir. Paremioloji vahidlərə atalar sözləri, məsəl və deyimlər, hikmətli sözlər, aforizmlər daxil edilir. Demək olar ki, bütün paremiyalar real həyatda baş verən hadisələrin müşahidəsi nəticəsində yaranmışdır. Məsəl, hikmətli söz və aforizmlərin meydana çıxması müəyyən hadisələrlə bağlı olur. Bu baxımdan onlar bəzən hər hansı bir nağıl və ya təmsilin sonunda meydana çıxan əxlaqi nəticə də ola bilər.

Paremioloji vahidlər milli mədəniyyətin tərkib hissəsi və milli düşüncənin təzahür formalarından biridir. Onlarda xalqın, millətin dünyaya baxışı, gerçəklikləri və ətraf mühitdə baş verənləri dərk etməsi və qiymətləndirməsi əks olunur. Cəmiyyətin elə bir tərəfi yoxdur ki, bu janrdə öz ifadəsini tapmasın.

Paremioloji vahidlər, bir tərəfdən, xalqın dünyagörüşünü, digər tərəfdən isə gerçəkliyin bu və ya digər hadisələrinə münasibətini əks etdirir. Bu vahidlər ilk baxışda sadə görünsə də, onların vasitəsilə xalqın tarixi keçmişinə dair

məlumat almaq, linqvokulturoloji informasiyanı əldə etmək olur. Bu məlumatlar xalqın ümumi söz ehtiyatında cəmlənə də, yalnız kontekst daxilində tam şəkildə üzə çıxır.

Məlumdur ki, müxtəlif xalqlar dünyanı dərk etməyin xarakterinə görə fərqlənirlər. Bu fərq həmin xalqların həyat tərzi, dünyagörüşü, təfəkkürü, milli-mədəni təcrübəsi, ənənələri, milli mentalitetində özünü göstərir. Bütün bunlar linqvokulturologiyanın, koqnitiv dilçiliyin tədqiqat obyektinə daxildir. Belə ki, linqvokulturologiya dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirini öyrənən elmdir. Koqnitiv dilçilik isə dil və təfəkkürün əlaqəsi problemlərini, dünyanın dərk edilməsində dilin rolunu və gerçəkliyin şüur vasitəsilə qəbul edilməsi, dərk olunması zamanı baş verən mental prosesləri və onların dildə ifadəsinin forma və növlərini öyrənir. Koqnitiv dilçiliyin diqqət mərkəzində milli mentalitet durduğu üçün frazeoloji vahidlərin, atalar sözlərinin öyrənilməsi xüsusi aktuallıq təşkil edir, çünki məhz bu dil vahidləri milli psixologiyayı, milli mentalitetə xas xüsusiyyətləri və dünyanı dərk etmə stereotiplərini qabarıq şəkildə əks etdirir.

Bu məqalədə folklor yaradıcılığının ayrılmaz hissəsi olan atalar sözlərinin milli-mədəni

* Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: aytən_beylerova@mail.ru

xüsusiyyətlərindən bəhs olunmuşdur. Atalar sözlərinin milli-mədəni özəllikləri bir sıra elmi əsərlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur [1; 2; 3; 4 və s.].

Konnotativ və metaforik komponentlərdən ibarət atalar sözlərində Azərbaycan linqvokulturologiyası nümayəndələrinin gerçəkliyin müxtəlif hadisə və proseslərinə münasibətləri, milli mentaliteti əks etdirən xüsusiyyətlər ifadə olunur. Y.Y.Deberdeyeva qeyd edir ki, atalar sözlərində metaforik komponentin mövcudluğu onunla şərtlənir ki, metafora dilin koqnitiv vasitəsi və mədəniyyəti əks etdirən qatıdır, müxtəlif dil və mədəniyyət nümayəndələrinin dünyanı qəbul etmə və qavramalarını əks etdirir [5, s.125].

Konnotasiya müəyyən bir dildə danışanların həyat təcrübəsi, mədəni-tarixi bilikləri, dünyagörüşü, insanın ifadə olunan predmet və ya obyektə emosional münasibəti ilə bağlı məlumatlar əsasında atalar sözlərinə ekspressivlik verir. Metaforik və konnotativ komponentli bir çox atalar sözləri müxtəlif dillərdə mənə baxımından çox yaxın olur, bu isə hər hansı bir xalqın mental xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlili üçün əsas yaradır. Bununla yanaşı, atalar sözləri əslər boyu mövcud olduğundan bu və ya digər müasir dilin daşıyıcıları tərəfindən müxtəlif istifadə tezliyinə malikdir və ayrı-ayrı xalqların mentalitetinin sabit, dəyişməz xüsusiyyətlərini müəyyən etmək imkanı verir. Bundan başqa, hər bir xalqın özünəməxsus milli mentaliteti ilə əlaqədar olan spesifik atalar sözləri də mövcuddur.

Danışanın intensiyasından asılı olaraq müsbət və ya mənfəi assosiasiya əsasında yaranan konnotativ mənə əsas (denotativ və siqnikativ) mənaya emosional-qiymətləndirici əlavədir. Mədəni fonla, mədəni mühitlə müəyyən edilən konnotasiyalar milli-mədəni konnotasiya hesab edilir. Mədəni konnotasiyanın mahiyyəti belə izah edilə bilər: sözü müşayiət edən kulturoloji mənalar yalnız müəyyən bir dilə məxsus olduğu üçün söz yalnız müəyyən bir milli mədəniyyət kontekstində tam şəkildə başa düşülə, mənə isə anlaşıla bilər. Mədəni konnotasiya denotativ mənaya aid əlavə əlamətdir ki, milli-mədəni təcrübəyə dair məlumatları özündə bir-

ləşdirir. Hər bir dilin, hər bir mədəniyyətin özünün spesifik mənaları – konnotasiyaları meydana gəlir.

Paremioloji vahidlər ifadə etdiyi konnotativ semantika baxımından 3 hissəyə bölünür: müsbət konnotasiyalı, mənfəi konnotasiyalı və neytral xarakterli paremiyalar. Neytral xarakterli paremioloji vahidlər azlıq təşkil edir. Paremiologiyada müsbət və ya mənfəi konnotasiya fərdi xarakter daşdığı üçün nisbidir.

Bildiyimiz kimi, hər bir dövrün özünəməxsus atalar sözləri, məsəl və deyimləri mövcuddur. Bu paremioloji vahidlər yarandığı dövrdə xalqın əldə etdiyi fiziki və mənəvi təcrübəni özündə əks etdirir. Sonrakı dövrlərdə meydana çıxan yeni məzmunlu paremioloji vahidlər forma cəhətdən əvvəlkilərə uyğun olur. Belə ki, etnik stereotiplər məzmunca dəyişsə də, müxtəlif zamanlarda meydana çıxan paremioloji vahidlər bəzi hallarda məzmun baxımından bir-birini inkar etsə də, struktur cəhətdən eyni olaraq qalır. Məsələn, atasəpəstlik ideologiyasını əks etdirən atalar sözləri islam dövründə artıq qəbul olunmur və eyni qəlibdə bir ideoloji vahidi digərini əvəz edir. Yaxud atalar sözlərində Tanrı-Allah paralelizmini də buna nümunə göstərmək olar.

Atalar sözləri uzun əsrlər boyu xalqın sosial-iqtisadi, siyasi və milli-mədəni təcrübəsi əsasında formalaşan, dərin mənəli fikirləri yığcam şəkildə ifadə edən, həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənən şifahi xalq yaradıcılığı janrıdır. Onlar geniş kütlələrin, bir sıra hallarda isə cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial təbəqələrinin dünyagörüşünü ifadə etdiyi üçün ictimai əhəmiyyət daşıyır.

Atalar sözlərində mədəniyyət və dil ənənələri qorunub saxlanır. Onların öyrənilməsi dil daşıyıcısının milli xarakter və mentalitetini anlamağa kömək edir. “*Milli xarakter* bu və ya digər millətin nümayəndələri üçün səciyyəvi olan spesifik fiziki və mənəvi keyfiyyətlərin, davranış və fəaliyyət normalarının məcmusudur” [6, s.291]. Mentalitet dedikdə isə müəyyən bir millətin, xalqın sabit intellektual və emosional xüsusiyyətləri, dünyaya baxışı, milli-mədəni düşüncəsi nəzərdə tutulur.

Mədəni konsept həm frazeoloji vahidlər

də, həm də atalar sözlərində daha dolğun realizə olunur. Lakin frazeoloji vahidlər yarandığı konkret dövrün izlərini özündə daşıyarsa, atalar sözlərində xalqın həyat təcrübəsi, dünyaya baxışı, milli düşüncə tərzini ümumiləşdirilmiş şəkildə əks olunur.

Atalar sözləri, əsasən, konkret dilin daşıyıcıları üçün aydın olur və milli kolorit daşdığına görə bəzən digər dilin nümayəndələri üçün anlaşılmaz ola bilər. Bu, başqa dil və mədəniyyətlərə məxsus insanların dünyagörüşü, dünyaya baxışı bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyi zaman baş verir. Müxtəlif xalqların mədəniyyətləri arasındakı fərq həmin xalqların assosiativ düşüncəsinə də öz təsirini göstərir. Bu təsiri metaforalarda, müxtəlif məcazi mənalarla ifadə olunan mədəni komponentlərdə görmək olur. Başqa dillərin metaforalarını hər zaman anlaya bilməməyimiz müxtəlif linqvokulturologiyalarda konseptosferalar çərçivəsi arasındakı fərqlə izah olunur. Buna görə də digər dillərə məxsus bir çox atalar sözlərinin mənalarını anlamaq üçün həmin dilin mədəniyyəti haqqında müəyyən məlumatla malik olmaq lazımdır. Məsələn: *Cəfa çəkməyən səfa görməz* [7] – rus dilinə məxsus *Без труда не вытаскаешь и рыбку из пруда* [8, s.915] atalar sözünün mənə baxımından analoqudur. Bu atalar sözünün dilimizdə oxşar variantı da vardır: *Könlü balıq istəyənin quyruğu suda gərək* [9]. Yaxud *İşləməyən dişləməz* [10, s.239] – rus dilindəki *Кто не работает, тот не ест* [8, s.741] atalar sözünün analoqudur, həm forma, həm də məzmunca, demək olar ki, üst-üstə düşür.

Elə konnotativ mənalar vardır ki, dünyanın bütün dillərində universal şəkildə ifadə olunur, buna görə də bütün frazeoloji və paremioloji vahidlər milli-mədəni konnotasiyaya malik olmur. Müəyyən mədəniyyətlərdə mədəni konnotasiyaların üst-üstə düşməsi də mümkündür, çünki mədəniyyətlər müxtəlif dərəcədə uyğun ola bilər. Yəni müxtəlif millətlərin mədəniyyətlərarası əlaqəsi nəticəsində eyni əşyaları ifadə edən leksika ayrı-ayrı xalqlarda eyni konnotativ semantikaya malik olur. Buna görə də bir sıra konseptlər universaldır – ya bütün, ya da bir çox linqvokulturologiyalar üçün uyğundur. “İnsan”, “zaman”, “məkan”, “təbiət”, “hərəkət”,

“mücərrəd anlayışlar”, “heyvanlar aləmi” və s. konseptlər bu qəbildəndir. Məsələn, vaxt itkisi ilə bağlı, hər hansı bir işi öz vaxtında, öz zamanında icra etməyə çağırış məzmunlu atalar sözləri. Azərbaycan dilində: *Dəmiri isti-isti döyərlər* [11, s.85]; *Vaxt qızıldan qiymətlidir* [10, s.400]; *Vaxtını itirən baxtını itirir* [11, s.230]; *Bağban tələsər, armud vaxtında yetişər* [11, s.48]; rus dilində: *Куй железо, пока горячо* [8, s.334]; *Коси, коса, пока роса, роса долой, и мы домой* [8, s.441]; *Каждому оwoцу свое время* [8, s.616]; ingilis dilində: *Make hay while the sun shines* (Nə qədər ki, günəş parlayır, samanı yığ); *Lost time is never found again* (İtirilmiş vaxtı qaytarmaq olmaz); *There is a time for everything* (Hər şeyin öz vaxtı var) və s.

Yaxud keçmişə, bu günə və gələcəyə münasibət ifadə edilən atalar sözlərində nəzər salaq. Azərbaycan dilində: *Keçmiş unutm, gələcəyin müəllimidir; Keçmişin arabası ilə uzaq gedə bilməzsən* [10, s.252]; *Bu günün işini sabaha qoyma* [11, s.66]; *Bu gün dünyadır, sabah axırat; Bu gün gəlib keçdi, sən sabaha bax* [10, s.94]; *Bugünkü yumurta sabahki toyuqdan yaxşıdır* [10, s.96]; *Sabahın fikrin bu gün çək* [10, s.352]; *Keçən keçdi, vaxt gələcək dədidir!* [10, s.250]; rus dilində: *Наперед не задывай* [8, s.357]; *Прожитого не пережить, а прошедшего не воротить* [8, s.725]; *Прошлому не кайся – скоро состареешься* [8, s.728]; ingilis dilində: *Never put off till tomorrow what you can do today* (Bu günün işini sabaha qoyma); *Eat, drink, and be merry, for tomorrow we die* (hərfi mənada: *Ye, iç, şənən, sabah öləcəyik*); *Time is a great healer* (Zaman ən yaxşı həkimdir) və s.

Göründüyü kimi, hər üç dildəki atalar sözlərinin bəzilərində zamanın, vaxtın dəyərləndirilməsi aşkar, bəzilərinə isə implisit şəkildə əks olunmuşdur.

Mədəni konnotasiya, sanki, yaddaşın, tarixin dildə ifadəsidir. Milli-mədəni konnotasiyanın xüsusiyyətlərini araşdırarkən görürük ki, atalar sözlərində sabitləşən obrazlar sistemi xalqın həyat tərzini, məişətini, dünyagörüşünü, təfəkkür tərzini, milli-mədəni təcrübəsini özündə əks etdirir. Məsələn, qadınlar haqqında atalar sözlərinə nəzər yetirək. Ayrı-ayrı xalqların, mil-

lətlərin düşüncə tərzindən asılı olaraq, qadına münasibətdə fərqlilik özünü açıq-aşkar nümayiş etdirir. Belə ki, türk xalqlarında ailə ən vacib ictimai birlik hesab olunmuş, ailənin əsası olan qadına həyat yoldaşının dayağı, uşaqlarının anası kimi hər zaman uca bir varlıq kimi hörmətlə yanaşılmışdır. Türk xalqlarının dastanlarında qadının cəmiyyətdə yüksək nüfuzla malik olmasının şahidi olur. Təbiidir ki, qadına belə hörmətlə yanaşılan cəmiyyətdə onun döyülməsi, xor görülməsi mümkün deyildir və belə bir vəziyyətə ümumtürk mədəniyyətində, türk xalqlarının dastanlarında rast gəlinmir. Əksinə, bu dastanlarda kişinin güc və ilham qaynağı olan qadın hər zaman onun yanındadır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının “Dəli Domrul” boyunda Domrul ölümündən qurtulmaq üçün canını yerinə çən axtararkən yalnız öz qadını ona heç çəkinmədən canını verəcəyini söyləmişdir. Eyni zamanda türk qadınları at belində qılınc oynadan, döyüşkən olmuşlar. Bunun sübutunu yenə də “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi” kimi dastanlarımızda görürük. Türk qadınları ərənlər kimi çox yaxşı at minir, qılınc oynadır, gülüşür və bəzən onunla evlənmək iddiasında olan ərənlərə at minməkdə, qılınc oynatmaqda, gülüşməkdə onu məğlub edə biləcək igidlə evlənməyəyi şərtini qoyur. Bunun da izlərini “Kitabi-Dədə Qorqud”un “Bamsı Beyrək” boyunda görürük. Yaxud qırğızların “Manas” dastanında qadın evin namusunun qurucusu kimi təqdim edilir, əxlaqa zidd hərəkət edənlərə qadın mane olur. Qazax türklərinin qadına verdiyi dəyəri bu atalar sözü özündə ehtiva edir: *Birinci zənginlik sağlamlıq, ikinci zənginlik qadındır*. Bütün türk xalqları arasında qadının, ananın ailədə, cəmiyyətdə, ictimai həyatda yeri, mövqeyi, hörməti və nüfuzu digər xalqlardan çox fərqli olmuşdur.

Azərbaycan dilində qadınla bağlı atalar sözlərində həm ümumi, neytral xarakterli mənalar, həm də milli xüsusiyyətlər, həm müsbət, həm də mənfi konnotasiyalar öz əksini tapmışdır. Bu atalar sözlərində *qadın* sözü az işlənmiş, daha çox *arvad* və *qız* sözlərindən istifadə olunmuşdur. Onu da qeyd etməliyik ki, qadın anlayışı ilə bağlı atalar sözlərimizdə mədəni konnotasiyalar ikili xarakterə malikdir: müsbət və

mənfi. Fikrimizcə, qadına dair mənfi konnotasiyalı atalar sözləri daha sonrakı dövrlərin məhsuludur: *Ağıllı qadın kişinin sağ biləyidir* [10, s.29]; *Bağban əli dəyməyən bağı ala q basar, qadın əli dəyməyən evi qəm-kədər* [10, s.64]; *Ağıllı arvad ara, ağılsız arvad vara qaçar; Ağıllı arvad kamala, ağılsız arvad camala güvənər* [11, s.25]; *Arvad tutan yolun axırı yoxuşa qalxar; Arvad var ev yığar, arvad var ev yıxar; Arvadı ahil gözüylə, atı – cahil gözüylə* [11, s.38].

Qadınla bağlı Azərbaycan atalar sözləri, əsasən, tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Hələ “Kitabi-Dədə Qorqud”da işlənmiş *Qız anadan görməyincə öyüd almaz* [11, s.251] deyimini bu gün də aktuallığını saxlayır. Bilavasitə onunla səsleşən atalar sözləri də vardır: *Qız anadan qorxmasa, öyüd almaz* [11, s.165]; *Qızın döyməyən dizin döyər* [11, s.166] və s.

Dilimizdə yuxarıdakı deyimlərlə səsleşən bir sıra atalar sözləri vardır. Məsələn: *Yetim qızsan, qıvrıl yat* [11, s.241]; *Analı qız, bəlli qız, anasız qız dəli qız* [10, s.40]; *Analı uşağın ürəyində yağ, anasız uşağın ürəyində dağ olar* [10, s.41]; *Analı qızın özü böyüyər, anasız qızın sözü, Anasızın gördüyü iş danlaqsız bitməz* [11, s.34]. Həqiqətən də, yetim qızlar ana qayğısı, diqqəti görmədikləri, anadan öyüd-nəsihət alıb, ondan öyrənmədikləri üçün çox zaman danlaqlı olurlar.

Atalar sözlərində diqqət yetirilən məsələlərdən biri də budur ki, qızın kim tərəfindən tərbiyə edilməsi onun xasiyyətinə öz təsirini göstərir. Məsələn: *Ata yetirən qız ərlənər, ana yetirən oğul qızlanır* [11, s.43].

Azərbaycan atalar sözlərində övladlara fərqli münasibət də müşahidə olunur: *Kimin ki qızı var, belində önəlməz sızı var. Həm göydə nəhs yıldızı var* [10, s.255]; *Oğlan doğdum, oydu məni, qız doğdum, soydu məni* [10, s.329]; *Qız gedəridi, oğlan ürək basıdı* [10, s.286]; *Qız yükü, duz yükü* [10, s.287]; *Qızım oğlan doğsun, payız günəşinin qabağında otursun, gəlinim qız doğsun, yaz günəşinin qabağında otursun* [10, s.289].

Göründüyü kimi, paremioloji vahidlərin bəzi nümunələrində oğlun qıza nisbətən daha yüksək qiymətləndirilməsi, oğul dünyaya gətir-

miş ananın daha hörmətli olması (müsbət konnotasiya), qız övladının uğursuzluq, nəhşlik, arıq yük hesab edilməsi (mənfi konnotasiya) öz əksini tapmışdır. Bu isə oğlun nəslin davamçısı hesab edilməsi ilə əlaqədardır. Bir qisim atalar sözlərində isə, əksinə, qız övladı daha üstün sayılır. Məsələn: *İlki qız olanın mülki qızıl olar* [10, s.232]; *Qız qaldıqca qızıla dönər; Qız nəvəsi şirin olar; Qız uşağı evin yaraşığı* [10, s.287]; *Qızsız ana – duzsuz ana; Qızsız ev, duzsuz ev* [10, s.290]; *Yeddi fərsiz oğuldan bir fərli qız yaxşıdır* [10, s.420] və s.

Azərbaycan atalar sözü və deyimlərində soy-kök, əxlaq, ağıl, tərbiyə, davranış mədəniyyəti önə çəkilir, sosial mənşəyə deyil, qızın ismət, namus və abır-həyasına önəm verilir. *Qızın isməti – atanın dövləti* [11, s.166]; *Qız ilə qızıl gizlin gərəkdir* [10, s.287]; *Ağıllı qız xınalı quzu kimidir* [10, s.29]; *Bez alırsan Mosuldan al, qız alırsan əsildən al* [10, s.72]; *Bədəsildən əsil olmaz, gida qızdan xanım* [10, s.73]; *Evlərə gedən qızın dili altında qənd gərəkdir; Evlərə gedən qızın qulaqları kar, dili lal, gözləri kor gərəkdir* [10, s.164]; *Həyalı qız gəzişəndən bəllidir* [10, s.218] kimi atalar sözlərində də bu fikir təsdiqlənir.

Azərbaycan mentalitetində valideynə hörmət, ata-ana haqqı, onların nəsihət və məsləhətlərini dinləməyin önəmi, eyni zamanda valideynlərin övlad yolunda fədakarlığı, övladın tərbiyəsində və taleyində onların həlledici rol oynaması əsas şərtidir. Atalar sözlərində bu faktın da izlərinə rast gəlirik: *Anasını-atasını dinləməyən övlad üzəngiyə yatmayan at, qapıda saxlanan it* [10, s.41]; *Ata-ana adamın kiçik Tanrısıdır; Ata-ana sözünə baxmayan külxanda yatar; Ata-ananın qoca vaxtında oğul əlindən tutar* [10, s.53]; *Ata haqqı övlada mirasdır* [10, s.54]; *Atadan dönən zatından dönər* [10, s.55]; *Atana hörmət elə, oğlun sənə hörmət edər; Atasına xeyri olmayanın kimə xeyri olur?* [10, s.56]; *Ata sözünü tutmayı bıyabana atarlar* [11, s.43]; *Ağlarsa, anam ağlar, qalamı yalan ağlar* [10, s.31]; *Ana bala ucundan canını oda yaxar; Ana evin dirəyidir; Ana haqqı – Tanrı haqqı; Ana kimi yar olmaz, Vətən kimi – diyar; Ana qızına taxt verər, ata oğluna – baxt* [10, s.40]; *Ananın canı övladdadır* [10, s.41] və s.

Müxtəlif xalqların milli mentalitetləri arasındakı fərq öz əksini paremioloji vahidlərdə daha aydın şəkildə tapır. Məsələn, qadına mənfi, hətta təhqiredici münasibət göstərilməsi, onun kişiyə nisbətən daha zəif ağıla malik insan hesab edilməsi rus dilində işlənen atalar sözlərində özünü göstərir. Belə ki, rus dilində rast gəldiyimiz qadınla bağlı atalar sözlərinin 70-dən çoxu mənfi xarakter daşıyır: *У бабы волос долог, а ум короток* (Qadının saçı uzun, ağılı isə qısadır) [8, s.144]; *Жена не стена, можно и отодвинуть* (Arvad divar deyil, onu kənara çəkmək də olar) [8, s.337]; *Бей жену к обеду, а к ужину опять* (Arvadını naharda döy, axşam yeməyində isə yenə döy) [8, s.339] və s. Rus dilindəki atalar sözlərində elə stereotiplər də möhkəmlənmişdir ki, onlara əsasən, arvada (həyat yoldaşına) boşboğazlıq, çərançilik, tərslik kimi qüsurlar xasdır: *Жена говорит мужу не мила* (Çoxdanışan arvad ərə xoş deyil) [8, s.335]; *Сварливая жена в доме пожар* (Deyingən arvad evdə yangındır) [8, s.338] və s. Lakin onu da qeyd edək ki, Azərbaycan dilində də bu atalar sözləri ilə yaxın mənəli atalar sözləri vardır: *Arvadı bəd olanın saqqalı tez ağarar; Arvadın deyingəni kişini tez qocaldar* [11, s.38]. Həmçinin rus dilində həyat yoldaşına müsbət münasibəti ifadə edən atalar sözlərinə də rast gəlinir: *Без жены как без шапки* (Arvadsız olmaq paraqsız olmaq kimidir) [12]; *Чем умнее жена, тем сильнее семья* (Arvad nə qədər ağıllı olarsa, ailə bir o qədər güclü olar) [8, s.339]; *Женой доброю бывает муж честен* (Arvad mehriban olanda, ər dürüst olar) [8, s.339] və s.

Bundan başqa, Azərbaycan stereotiplərinə görə, xanımla puluna görə evlənen kişi xoşbəxt ola bilməz. Bu fikir atalar sözlərində döngə-döngə vurğulanır. Məsələn: *Arvad evinə girənin qapısı alçaq olar; Arvad malı alçaq qapı kimidir; girəndə də başına dəyəcək, çıxanda da* [11, s.37]; *Arvad malı başa toxmaq kimi dəyər* [11, s.38].

Nəticə. Aydın olur ki, atalar sözlərində milli mentalitet məsələsi ön plana çıxır. Atalar sözlərinin əsasında milli-mədəni konnotasiyanın nəzərdən keçirilməsi müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı xalqların obyekt və hadisələrə münasibətini aşkarlamağa, onlar arasında oxşar və fərqli

tərəfləri müəyyən etməyə imkan verir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan semasiologiyaya, linqvokulturologiyaya, üslubiyata, folklorşünaslığa dair araşdırmalarda nəzəri mənbə kimi istifadə imkanları, praktiki əhə-

miiyyəti isə əldə olunan nəticələrdən ali məktəblərdə semasiologiya, linqvokulturologiya, üslubiyyat və folklorşünaslığın tədrisi prosesində praktiki vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədova Ü.A. Müxtəlif sistemli dillərdə "qadın" konseptinin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri: Filol. üz. fəh. dokt. dis. avtoref. Bakı, 2018.
2. Мусаева Х.Э. Когнитивный анализ русских и азербайджанских пословиц о женщинах: Автореф. дис. ... док. фил. по филол. наук. Баку, 2015.
3. Насирдинова Ё.А. О семантике древнетюркских пословиц, их переводах и аналогах в русском и французском языках // Вестник Науки и Образования, 2018, № 5(41), том 2.
4. Луценко Р.С., Саламатина О.В. Национальный характер через пословицы и поговорки // Альманах современной науки и образования, 2009, № 2 (21), ч.1.
5. Дебердсева Е.Е. Метафора как средство формирования концептов в русском и английском языках // Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Сер. «Общественные науки», 2008, № 4 (148).
6. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.
7. <https://www.cns.az/az/atalar-sozleri-c-herfi>
8. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., Николаева Е.К. Большой словарь русских пословиц. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2010.
9. <https://soz6.com/nedir/9175/konlu-baliq-isteyenin-quyugu-suda-gerek>
10. Atalar sözləri. Bakı, "Nurlan", 2013.
11. Atalar sözü. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004.
12. Даль В.И. Пословицы русского народа. 1862, https://dic.academic.ru/dic.nsf/dahl_proverbs/13536/%D0%91%D0%B5%D0%B7

NATIONAL-CULTURAL CONNOTATION IN PAREMIOLOGICAL UNITS

Summary

Different nations differ in their knowledge of the world. This difference arises on the basis of the way of life, point of view, style of thinking, national and cultural experience, traditions, and national mentality of these peoples. All this is included in the subject of study of linguoculturology, cognitive linguistics. The study of phraseological units and proverbs is of particular importance, as the national mentality is the focus of cognitive linguistics and these linguistic units clearly reflect the national psychology and stereotypes of knowledge of the world. Paremiological units are divided into three sections from the point of view of connotative semantics: paremias with a positive value, negative value and with a neutral character. Neutral paremiological units are a minority. In paremiology, positive or negative connotation is individual and relative.

Key words: paremiological units, proverbs, metaphorical, connotation, linguoculturology

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ КОННОТАЦИЯ В ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

Резюме

Разные народы различаются по своему познанию мира. Эта разница возникает на основе образа жизни, точки зрения, стиля мышления, национально-культурного опыта, традиций, национального менталитета этих народов. Все это входит в предмет изучения лингвокультурологии, когнитивной лингвистики. Изучение фразеологизмов, пословиц имеет особое значение, поскольку национальный менталитет находится в центре внимания когнитивной лингвистики и эти языковые единицы четко отражают национальную психологию и стереотипы познания мира. Паремнологические единицы разделены на три раздела с точки зрения коннота-

тивной семантики: паремии с положительным значением, с отрицательным значением и с нейтральным характером. Паремнологические единицы нейтрального характера составляют меньшинство. В паремнологии положительная или отрицательная коннотация носит индивидуальный и относительный характер.

Ключевые слова: паремнологические единицы, пословицы, метафорический, коннотация, лингвокультурология